

اخلاق مدرن و دینداری؛
کنکاشی در رابطه استقلال عمل اخلاقی و تعبد

www.ketab.ir

فاطمه سادات موسوی

سرشناسه: موسوی، فاطمه سادات، ۱۳۹۰-

عنوان و نام پدیدآور: اخلاق مدرن و دینداری؛ کنکاشی در رابطه استقلال عمل اخلاقی و تعبد / مؤلف: فاطمه سادات موسوی

مشخصات نشر: قم: فادی، ۱۳۹۵. مشخصات ظاهری: ۲۴۱ صفحه. شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۴۱۷-۱-۰

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا. یادداشت: کتابنامه به صورت زیرنویس.

موضوع: دین و اخلاق

موضوع کانت، ایمانوئل، ۱۷۲۴-۱۸۰۴ م. - اخلاق - نقد و تفسیر

موضوع: اخلاق - فلسفه

رده‌بندی کنگره: ۳۹۵ ش ۴۳ الف ۸ م / ۴۷ BJ رده‌بندی دیویی: ۲۰۵ / ۶۷ شماره کتاب‌شناسی: ۹۵۷۲۶۲۶

اخلاق مدرن و دینداری؛ کنکاشی در رابطه استقلال عمل اخلاقی و تعبد

◀ مؤلف: فاطمه سادات موسوی ▶ ناشر: انتشارات فادی / قم

◀ چاپ اول: زمستان ۱۳۹۵ ▶ قیمت: ۱۴۰۰ تومان

تلفن مرکز پخش: ۰۹۱۲۴۵۲۷۴۲۸

Fadinashr@gmail.com

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۴۱۷-۱-۰

تمامی حقوق برای ناشر محفوظ است

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مقدمه

مدرنیته برهه‌ای از تمدن بشر است که اهمیت بسیاری نسبت به دوره‌های دیگر تمدن دارد از این رو که انسان مدرن تلاش کرد تمام مبانی گذشته از جمله سنت‌های دیرینه بشری و فوق بشری را زیر پا بگذارد و با اتکا به قدرت و توانایی وجودی خویش بنایی عظیم پیش روی خود بسازد و دنیایی جدید به پا کند. در واقع نگرش او، نگرشی متفاوت از گذشته بود؛ این تغییر، از تفاوت میان بینی او بوجود آمد به طوری که با پیشرفت علم تجربی، جهان او جهانی دیگر شد و این تغییر، نگاه او به توانایی خویش و به تبع آن به پیرامون خود و حتی خدا متفاوت گشت.

پیشرفت علم تجربی و ماحصل آن، تکنولوژی دنیای مدرن را متحول ساخت و همین امر موجب شد معرفت، معادل علم تجربی گردد و عقل انسان مدرن عقلی فنی و ابزاری شود. بدین صورت که آنچه کارآمد و در مسیر زندگی دنیوی، سودمند بود، اهمیت یافت. بنابراین دنیای واقعی او محیطی طبیعی بود که برای شکوفایی آن،

تمام همت خود را به کار بسته بود. اوج و پیشرفت روز افزون در زندگی، انسان را مصمم‌تر و محق‌تر می‌ساخت تا جایی که مدرنیته صرفاً محدود به دایره علم نشد؛ بلکه معرفت‌شناسی مدرن در همه عرصه‌ها نفوذ کرد؛ اقتصاد، سیاست، روان‌شناسی، اخلاق، دین و ...

ضرورت بحث

این یکی از مهم‌ترین بنیادهای سنت می‌باشد و نفوذ چشم‌گیری در زندگی انسان دارد. بنابراین سه‌گانه مدرنیته بر دین و نیز برخورد دینداران با آن، اهمیت بسیاری دارد. بیشترین تنش و برخورد مدرنیته با دین بوده است. به این جهت که یکی از پیامدهای مدرنیته دنیوی‌سازی می‌باشد. از این رو حضور آن نفی دین را در پی خواهد داشت. هر چند برخی معتقدند که مدرنیته ضرورتاً الحاد را در پی ندارد. علاوه بر دین، یکی دیگر از بنیادهای مهم هنجاری اخلاق است.

اخلاق مدرن با حذف اخلاق فضیلت و اخلاق عینی در راستای ویژگی‌های مدرنیته شکل گرفت؛ رویکردهای متفاوت نسبت به باطنی‌علی‌الخلاقی موجب ظهور مکاتب مختلف اخلاقی در این دوران گشته است؛ از مهم‌ترین مکاتب می‌توان به مکتب سودانگاری و مکتب وظیفه‌گرایی کانت اشاره کرد. این نویسنده سعی دارد که چگونگی ارتباط میان اخلاق این دوران و دینداری را بیان نماید.

در بررسی اخلاق مدرن بر اخلاق کانت که یکی از برجسته ترین مکاتب اخلاقی این عصر می باشد، متمرکز می شویم چرا که کانت مشخصه مدرنیته یعنی استقلال در انسان را در اوج خود مطرح کرده است.

قابل ذکر است که منظور ما از دین، دین وحیانی است، نه دین عقلی و طبیعی. بنابراین بررسی مؤلفه های دینداری، بررسی مؤلفه تبعّد که ثمره دینداری محسوب می گردد، ضروری نباشد. از این رو در بررسی رابطه مدرنیته و دینداری به طور خاص به بررسی اخلاق مدرن و دینداری می پردازیم و بعد به طور اخص ارتباط استقلال عامل اخلاقی که شرط اساسی مکتب اخلاقی کانت است با تبعّد که جز لاینفک دینداری است را، بررسی می کنیم.

آنچه در ظاهر به نظر می رسد و نیز به نظر کانت از مبنای اخلاقی او استفاده شده است، حذف دین و خدا برای حفظ استقلال می باشد. این ترتیب که لازمه دینداری تبعّد است و از سویی برای اخلاقی بودن در دوران مدرن استقلال عامل به معنای کانتی یعنی حذف عوامل بیرونی و درونی به جز عقل، شرط اساسی می باشد. بنابراین نتیجه گرفته می شود که تبعّد، مانع مستقل بودن است. پس انسان مدرن برای حفظ استقلال خود ناگزیر می شود که خداوند را حذف کند.

این نتیجه ای است که از مکتب اخلاقی کانت در دوران مدرن نسبت به دین و دینداری گرفته می شود. هرچند خود کانت چنین نتیجه ای نمی گیرد و خدا و دین در مکتب او جایگاهی خاص دارد و با روش خاص خود خدا را اثبات می کند و تفسیری

ویژه از دین و دینداری ارائه می‌دهد. لذا برای بررسی چنین مطلبی لازم دیدیم که به تبیین مؤلفه‌های دینداری و همچنین به بررسی مبانی فعل اخلاقی و اخلاق کانت بپردازیم. به تبع آن لازم دیدیم که به بررسی استقلال، به عنوان ویژگی دوران مدرن و مکتب کانت بپردازیم، تا سیر ایجاد چنین پیامدی برای بشر در ارتباط اخلاق و دین در این دوران آشکار شود.

این رابطه، دغدغه بسیاری از انسان‌هایی که در عصر مدرن زندگی می‌کنند، می‌باشد؛ کسانی که می‌خواهند با مدرنیته همراه شوند و در عین حال متدین باشند و دین خود را حفظ کنند.

این مسأله به یک مسأله اساسی و جنجالی تبدیل گشته است. بدین صورت که برخی متفکرین با تحلیل‌های خاص خود بلند که انسان مدرن می‌تواند دیندار هم باشد. در مقابل برخی دیگر معتقدند که انسان مدرن دیندار، عبارتی پارادوکسیکال می‌باشد؛ چرا که مدرنیته دارای مشخصاتی است که تقدس را بر نمی‌تابد.

در این جا صرفاً بر یکی از مؤلفه‌های مدرنیته، یعنی استقلال متمرکز می‌شویم و رابطه‌ی آن را با تعبد که ثمره دینداری است، بررسی می‌کنیم. بدین ترتیب در فصل اول تحت عنوان کلیات لازم دیدیم آنچه را که برای روشن شدن جایگاه بحث ضروری است، مطرح کنیم؛ مباحثی تحت عنوان دینداری، مبانی فعل اخلاقی و مدرنیته.

در فصل دوم اخلاق مدرن و به طور خاص اخلاق کانت و رابطه آن با دینداری مطرح می‌شود و در فصل سوم پیامد اخلاق کانت تحت عنوان برهان استقلال عامل

اخلاقی، برهانی علیه وجود خدا بیان می‌گردد؛ برهانی که راجلز با توجه به مبانی اخلاقی کانت، در رد وجود خداوند اقامه کرد؛ به این دلیل که تعبد مانع مستقل بودن انسان و در نهایت مانع اخلاقی بودن اوست. بدین ترتیب، نفی وجود خداوند را نتیجه می‌گیرد. در ادامه واکنش‌های متفاوتی که نسبت به برهان راجلز صورت گرفته است، مطرح می‌شود و بالاخره در فصل چهارم به نقد چنین مبانی می‌پردازیم؛ اینکه آیا چنین استقلالی قابل قبول می‌باشد و یا مورد نقد قرار می‌گیرد؟

هدف بحث

قصده داریم به این مطلب بپردازیم که واقعاً و لزوماً، پذیرش استقلال عمل اخلاقی منجر به الحاد نمی‌شود و استقلال عامل اخلاقی و تعبد می‌توانند با هم جمع گردند و شخصی ممکن است هر دو مسیر را دارا باشد. یعنی هم دیندار باشد و هم عاملی کانتی در اخلاق.

به عبارت دیگر با فرض صحت استقلال عامل اخلاقی، دینداری می‌تواند در کنار آن، مکمل خوبی برای ساختار هنجاری انسان باشد. سپس بررسی می‌کنیم که استقلال عمل اخلاقی را با موازین عقلی بسنجیم. به طوری که روشن شود، منطقاً نمی‌توان چنین نگرشی را پذیرفت. همچنین آن را با مبانی مدرنیته و مبانی فلسفی کانت در نظر می‌گیریم؛ تا حتی عدم سازگاری آن با مبانی آنها آشکار گردد. در واقع قابل نقد بودن آن، مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

پیشینه

بحث از رابطه اخلاق و دین، بحثی جدید نمی‌باشد. بلکه می‌توان چنین بحثی را در گفتگوی سقراط با اثیفرون مشاهده کرد که شاهی بر قدمت این مسأله است. اما در دنیای اسلام هم بحث‌های معتزله و اشاعره در مورد این مسأله مشهور است. اما آنچه است ما را متمایز می‌کند، بحث از رابطه این دو ساختار در دوران مدرنیته است. بدین صورت که با وجود تأثیرات مدرنیته بر اخلاق و برخوردهای آن با دین، ارتباط آنها به گونه‌ای جدید مطرح می‌گردد.

هر چند در این مورد هم بحث‌هایی شده است. اما ما بحث را بر اخلاق مدرن و به ویژه بر اخلاق کانت متمرکز می‌کنیم و با بررسی استقلال، که شرط اساسی اخلاق کانت است، آن را در ارتباط با مبانی دینداری ملاحظه می‌نماییم.

در واقع منابعی فارسی همچون فلسفه اخلاق در تفکر غرب از دیدگاه السدیر مک ابتتایر، مسائل مدرنیسم و مبانی پست مدرنیسم، مبانی نظری مدرنیسم، مدرنیته و مدرنیسم و ... وجود دارد که به بررسی مبانی مدرنیته و همچنین دو حوزه اخلاق و دین در دوران مدرنیته پرداخته است. لیکن به موضوع این نوشتار به طور خاص پرداخته نشده است. در اینجا نگاهی بسیار جزئی و خاص به اخلاق کانت در اخلاق مدرن و ارتباط آن با دینداری داریم.

فهرست مطالب

مقدمه	۵
ضرورت بحث	۶
هدف بحث	۹
پیشینه	۱۰

فصل اول: کلیات

دینداری	۱۴
مؤلفه معرفتی یا هستی شناختی	۱۸
نمای خداوند در ادیان	۱۹
اوصاف ذکر شده خدا در ادیان الهی	۲۱
تعبد و پرستش	۳۰
معنی و مفهوم تعبد و پرستش	۳۱
ابعاد تعبد	۳۹
مؤلفه عملی	۳۹
مؤلفه عاطفی یا احساسی	۴۴
نقش تعبد در انگیزش اخلاقی	۴۴

۴۵	انواع تعبد و چگونگی تقابل آن با استقلال عامل اخلاقی
۴۷	مبادی فعل اخلاقی
۴۸	علم (تصور و تصدیق)
۵۲	شوق و میل
۵۳	اراده یا اختیار
۵۸	انگیز
۶۵	اعتبارات
۶۹	مطلوبیت
۶۹	لذت
۷۱	اراده خداوند
۷۳	ترک تعلقات دنیوی
۷۴	مطلوبیت انسانی
۷۴	فضیلت
۷۷	منفعت عمومی
۷۷	عاطفه
۸۰	مدرنیت
۸۱	ویژگی های مدرنیت

تقابل و تهدیدهای مدرنیته با دین و دینداری ۹۱

فصل دوم: اخلاق مدرن، تهدیدی بر اخلاق دینی و دینداری

مشخصات اخلاق مدرن ۱۰۱

استقلال و تعریف آن ۱۰۲

درون گرایی یا خودآینی ۱۰۷

اخلاق دینی و اخلاق سکولار ۱۰۹

اخلاق دینی ۱۱۴

رابطه زبان‌شناسانه، یا تعریفی ۱۲۱

رابطه انگیزشی ۱۲۲

اخلاق سکولار ۱۲۲

زندگی کانت ۱۲۳

مکتب اخلاقی کانت ۱۳۰

رویارویی اخلاق مدرن با دینداری ۱۳۹

فصل سوم: برهان استقلال اخلاقی، برهانی علیه وجود خدا

پرستش در مقابل استقلال عامل اخلاقی ۱۴۹

برهان راجلز	۱۵۲
واکنش‌های متفاوت در مقابل برهان راجلز	۱۵۴
اعتراضات	۱۵۴
الف) استقلال انسانی، متعلق اراده الهی	۱۵۴
ب) انعام وظیفه اخلاقی، معادل انجام وظیفه الهی	۱۵۵
ج) وجدان‌های فاسد، راهنمایان غیر قابل اعتماد	۱۵۷
د) صدای وجدان، ردی صدای خدا	۱۵۹
هـ) عدم لازم و ملزوم بین وجود خدا و وجوب پرستش	۱۶۰
امکان جمع میان نقش خداپرست و نقش عامل به اوامر اخلاقی	۱۶۲
رفع اشکال حتی در صورت اعتبار برهان راجلز	۱۶۲
اعتراض و پاسخ	۱۷۳
رفع اشکال از شواهد ناقض جمع میان دو نقش	۱۷۷
رفع اشکال با ارائه تعریفی مناسب	۱۸۲
بیان همزیستی میان خدا و عامل مستقل اخلاقی	۱۹۰
نتیجه‌گیری	۱۹۶

فصل چهارم: تأیید یا انکار

- نقد استقلال عامل اخلاقی با توجه به مبانی فلسفه کانت ۲۰۲
- جهت‌گیری ناقص پیروان کانت ۲۰۲
- نقد خود کانت ۲۰۴
- نقد استقلال عامل اخلاقی از منظر دینی ۲۴۱
- نقد استقلال عامل اخلاقی، با توجه به مبانی اخلاق مدرن ۲۱۰
- نقد استقلال عامل اخلاقی با توجه به مبانی عقلی ۲۱۲
- فرض صحت استقلال عامل اخلاقی ۲۴۱
- اطاعت از اوامر خداوند در راستای استقلال ۲۱۹
- نتیجه‌گیری ۲۲۳
- فهرست منابع ۲۲۵
- فهرست مطالب ۲۳۸